

ŞEYH SAN'ÂN'IN BAŞKA BİR YORUMU: İTİBARIN ZORLU GEÇİDİNİ AŞMA HİKÂYESİ*

Takî PURNÂMDÂRYÂN**

Ece CEYLAN***

Öz

Mantiku't-Tayr'da Hüdhüd'ün kuşlara anlattığı hikâyelerden biri olan Şeyh San'ân; dindar, zahit bir şeyhin Hristiyan bir kıza âşık olup aşk yolunda imanını ve itibarını kaybettikten sonra kurtarılma hikâyesidir. Hikâye, Attar'dan evvel Gazâlî'nin Tuhfetü'l-Mülûk'unda da kısaca ele alınmıştır. Hikâyenin başkahramanı olan şeyhin aşk uğrunda elli yıllık ibadetini, imanını bırakıp günahın en aşağısına batarak melamet oklarının hedefi haline geleceği bir yazgıyla neden sinandığı, Attar'ın ve aynı konuyu işleyen diğer mutasavvıfların cevapsız bıraktığı bir sorudur.

Purnâmdâryân tarafından kaleme alınmış makalenin tercümesi olan bu yazıda, Şeyh San'ân hikâyesinin kaynağına kısaca değinilmiş, hikâyenin olay örgüsü özetlenmiş ve Attar'ın üstü kapalı olarak söylediği ancak cevapsız bıraktığı soru, Mevlânâ, Senâ'î gibi diğer mutasavvıfların şiirleriyle birlikte ele alınıp tartışılarak Şeyh San'ân hikâyesi farklı bir bakış açısıyla yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh San'ân, Mantiku't-Tayr, tasavvuf.

ANOTHER INTERPRETATION OF SHEIKH SAN'ÂN: A TALE OF NAVIGATING THE CHALLENGING PASSAGE OF REPUTATION

Takî PURNÂMDÂRYÂN

Abstract

The story of Sheikh San'ân, one of the tales told by the Hudhud to the birds in "Mantiku't-Tayr" follows a devout, ascetic sheikh who loses his faith and reputation after falling in love with a Christian girl, only to be redeemed later. This story has been briefly touched upon by Ghazali in "Tuhfetü'l Mülûk" before Attar. A question left unanswered by Attar and other Sufi scholars is why the Sheikh, the main character, was tested with a fate of forsaking his fifty years of worship and faith, sinking to the lowest sin and becoming the target of public scorn.

In this article, the source of the Sheikh San'ân story is briefly mentioned, the plot summarized, and the question subtly posed by Attar but left unanswered is discussed in conjunction with the poems of other Sufi scholars like Rûmî, Senâ'î providing a different perspective on the Sheikh San'ân story.

Keywords: Sheikh San'ân, Mantiku't-Tayr, sufism.

* Çeviri makale / Article in translation.

** Bu metin, Takî Purnamdaryân (Kültür Araştırmaları ve Beşeri İlimler Enstitüsü) tarafından *Nâme-i Ferhengistan* dergisinde "Tefsîr-i Diğer ez-Şeyh San'ân: Dâstân-i Guzer ez-'Akabe-i Hoşnâmî" adıyla yayınlanan makalenin çevirisidir. Bk. *Nâme-i Ferhengistan* (2/3, 1376), 39-61. Makalenin orijinalinde bulunmayan öz/abstract bölümü tarafımızca eklenmiştir. Metin içinde Arapça ibarelerin çevirileri köşeli parantezle verilmiş; eklenen dipnotlar [ç.n] şeklinde gösterilmiştir.

*** Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bilim Dalı, e-posta: e.ceylan.ece@gmail.com. ORCID: 0000-0002-1405-788X.

Giriş¹

Şeyh San'ân, *Mantıku't-Tayr*'ın en uzun hikâyesidir ve kaynağını Gazali'nin *Tuhfetü'l-Mülûk*'unda geçen kısa bir hikâyeden alır (Firûzanfer [2], s. 332-334). *Mantıku't-Tayr*'da, Attar'ın bu kısa hikâyenin aslına ilâve ettiği, Hristiyan kızın güzelliğine dair tavsifler, şeyhin işret meclisi; şeyh ile müritleri, şeyh ile Hristiyan kız, müritler ile başka kimseler arasında geçen diyaloglar ve şeyhin zünnar² bağlayıp şarap içmesi gibi başka şairâne anlatımlar da eklenir. Ancak Attar'ın bu hikâyeyi anlatmadaki amacı, *Tuhfetü'l-Mülûk*'un müellifiyle aynı değildir (Mantıku't-Tayr, s.88).

Bu makalede, Attar'ın hikâyede gizlenmiş olan asıl maksadını ortaya koymak için, Şeyh San'ân hikâyesini başka bir yorumla ele almak amaçlanmıştır.

Şeyh San'ân hikâyesinin özeti şöyledir:

1. Şeyh San'ân, Kâbe'de inzivaya çekilmiş ve kâmil dört yüz müridi olan, keramet ve keşif sahibi, katı dindar, zahit bir pirdir. Arka arkaya birkaç gece rüyasında Rum'a yerleştiğini ve devamlı bir puta secde ettiğini görür.

2. Şeyh bu duruma çok üzülür. Sülukü yolunda zorlu bir geçit belirmediğini ve bunu aşmaktan başka bir çarenin bulunmadığını hisseder. Rum'a gitme arzusunu müritleriyle paylaşır ve Rum'a doğru sefere çıkar. Müritler de şeyhlerinin peşinden yola koyulurlar.

3. Şeyh ve müritleri, baştan başa dolaştıkları Rum'un en uç noktasına kadar giderler. Bir gün şeyhin gözü yüce bir manzaraya, bir Hristiyan kıza ilişir. Yüzünden örtüsünü kaldırıncı kızın benzersiz güzelliği, şeyhi bütün vücuduyla ateşe atar. Şeyh, dinini de gönlünü de tamamen kaybeder. Zühdü, imanı, ibadeti, Kâbe'yi unuttur ve gecesini gündüzünü sevgilinin kûyunda feryat edip ona yakarmakla geçirir. Müridlerin nasihatlerinin ve yalvarmalarının, ona Kâbe'de geçirdikleri günleri ve dindarlığını hatırlatmaya çalışmalarının hiçbir tesiri olmaz.

4. Şeyh, bir aya yakın bir zamanını Hristiyan kızın eşiğinde gözyaşı döküp ah ederek geçirir. Şeyhin durumundan ve aşkından haberdar olan Hristiyan kız, bu hali bilmezlikten

¹ Hikâye metninin okunmasında Dr. Sadık Gevherîn tarafından hazırlanan Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ı esas alınmıştır. Bahsi geçen kitapta “Şeyh Sam'an” isimli başkarakter, bu yazıda bazı yazma nüshalarda da geçtiği şekliyle (Meclis ve Paris nüshaları. bk. *Mantıku't-Tayr*, dipnot s. 67) “Şeyh San'ân” olarak anılmıştır. (Detaylı bilgi için bk. Firûzanfer (2), s. 329 ve sonrası.; 345).

² “Zünnar: Gayrimüslimlerin dinî alâmetleri olarak takmakla yükümlü kıldıkları kuşak veya kemer.” (Yavuz, 2013, c. 44, s. 572). [ç.n.]

gelir ve şeyhe, onun gibi bir zahidin Hristiyan mahallesinde ne aradığını sorar. Şeyh, yana yakıla aşkını ve çaresizliğini anlatır.

5. Hristiyan kız, şeyhin aşkını ispatlaması ve ona kavuşabilmesi için şu dört işi şart koşar: puta secde etmek, Kur'an yakmak, şarap içmek ve imanı terk etmek.

6. Şeyh, şarap içmeyi seçer. Hristiyan kız, şeyhle bir olmak için, onun İslâm'la olan bağını koparması gerektiğini söyler. Şeyh, kabul eder ve onu meyhaneye götürürler. Müritler feryat figan ederek şeyhin yanına gelirler. Şeyh, meyhanede sevgilinin elinden kadeh alır ve sarhoşluğun coşkusuyla sevgilinin boynuna sarılmaya kalkar. Hristiyan kız ise şeyhe şöyle der: "Eğer aşkta kararlıysan saçım gibi kâfir olman gerekir; çünkü zühd aşkla bağdaşmaz. Âşıklığa küfür yaraşır." Takati kesilen şeyh, sevgilisi isterse putun önünde secde etmenin yanında Kur'an'ı da yakmaya hazır olduğunu söyler. Kız, şeyhin aşkta piştiğini kabul eder.

7. Şeyhin dinini bırakıp kendilerinin yolunu seçtiği haberi Hristiyanlara ulaşır. Onu kiliseye götürürler. Şeyh, züht hırkasını ateşe verir, zünnar bağlar ve Kâbe'yi de şeyhliği de unuttur. Aşkın kudret ve azametine boyun eğer ve maşukundan vuslat ve yakınlık talebinde bulunur; fakat kız mihr ister. Şeyh, altını, gümüşü olmadığından bir yıl kız için domuz çobanlığı yapmayı kabul eder.

8. Müritleri, şeyhin düştüğü talihsiz durumdan ötürü ümitsiz ve çaresiz bir şekilde geri dönmeye karar verirler. Müritlerden biri şeyhin yanına gidip yoldaşlarının kararını ona bildirir ve gitsinler mi yoksa kalsınlar mı diye emir buyurmasını ister. Şeyhin aşkta kararı kesindir. Müritlerine: "Geri dönün, sizin burada işiniz yok." diye haber yollar. Yoldaşları, sonunda ağlayıp inleyerek şeyhlerini bırakırlar ve Kâbe'nin yolunu tutarlar.

9. Şeyhin Rum'a seferi sırasında Kâbe'de bulunmayan müritlerinden biri, diğerlerinin geri geldiğini öğrenince onlara, şeyhi yalnız bırakıp döndükleri ve şeyhe yarenlik etmedikleri; şeyh zünnar bağladığında da ona tâbi olmadıkları için serzenişte bulunur ve diğer müritlerin gösterdiği bu vefasızlıktan duyduğu mahcubiyetin çaresini Rum'a dönmekte bulur. Müritlerin hepsi tekrar Rum'a dönerler ve şeyhten gizli inzivaya çekilirler. Hakk'ın dergâhında şefaath dileyip ağlarlar. Kırk gün kırk gece yemeden içmeden, uyumadan yalvarıp yakarır ve Allah'a şeyhlerini bu musibetten kurtarması için dua ederler.

10. Kırk gece sonra, müritlerin dua oku hedefine ulaşır. Bir sabah vakti, misk dolu bir rüzgâr çıkar. Şeyhin sadık müridinin kalbinde keşif alemi açılır ve Peygamber (s.a.s)'in

gülümseyerek ona doğru geldiğini görür. Mürit, yerinden sıçrar ve “Ey Nebiyullah, şeyhimiz yoldan çıktı, ona yol göster!” der. Peygamber (s.a.s) müride, Hakk’ın onun şefaatinin kabul ettiğini ve şeyhi tutsaklıktan kurtardığını müjdeler.

11. Mürit, sevinç çılgınlıkları atarak yoldaşlarına müjde verir. Hepsini şeyhin bulunduğu yere gider. Şeyhi, ateş gibi mutlu ve yerinde duramaz hâlde görürler: Boynundan mugan çanını çıkarmış, zünnarı çözmüş, kâfirlik külahını atmış ve Hristiyanlıktan gönlünü temizlemiştir. Şeyhi kucaklarlar ve sevinçle şükrederler. Şeyh boy abdesti alır, hırkasını giyer ve yoldaşlarıyla Kâbe'nin yolunu tutar.

12. Hristiyan kız, rüyasında Güneş’in yanına indiğini görür. Güneş dile gelir ve kıza, şeyhinin peşinden gidip onun dinine geçmesini söyler. Kız, uykudan uyanır ve feryat figan, üstünü başını parçalayarak şeyhin peşine düşer. Kızın Hristiyanlıktan çıktığı şeyhin kalbine doğar. Şeyh rüzgâr gibi geri döner. Müritleri yeniden kaygılanır. Şeyh, müritlerine kızın durumunu açıklar ve hepsi şeyhin peşinden Rum’a geri dönerler. Kızı yalın ayak, elbisesi yırtılmış, bir ölü gibi toprağa düşmüş hâlde bulurlar. Kız, şeyhi görünce baygınlık geçirir. Şeyh, kendine gelmesi için kızın üzerine gözyaşını döker. Ona İslâm’ı anlatır. Sevgililer arasında bir hengâme kopar. Kızın takati kesilir, şeyhten af diler ve o an veda edip dünyaya gözlerini kapar. Attar aşağıdaki beyitlerle hikâyeyi bitirir:

این کسی داند که هست آگاه عشق	زین چنین افتد بسی در راه عشق
رحمت و نومید و مکر و ایمن است	هر چه می گویند در ره ممکن است
بی نصیبه گوی نتواند ربود	نفس این اسرار نتواند شنود
نه به نفس آب و گل باید شنید	این یقین از جان و دل باید شنید
نوحه ای در ده که ماتم سخت شد	جنگ دل با نفس هر دم سخت شد

(Mantıku’t-Tayr, s.88)

Aşkın yolunda nice benzeri hâdiseler tecelli eder; aşkı idrak eden kişi bunu bilir.

Bu yolda ne denirse densin; rahmet, ümitsizlik, hile, güven... hepsi mümkündür.

Nefis bu sırları işitemez; nasipsiz olan [bu oyunda] top (guy) çalamaz.

Bu şüphesiz gerçeği, can u gönül ile işitmeli; su ve çamurdan müteşekkil nefis ile değil.

Gönlün nefis ile savaşı giderek zorlaştı; ağıt yak zira matem şiddetlendi.

Roland Barthes'ın hikâye dilinin (kurmaca dilin) orijinal dil ile farkı hakkındaki kısa araştırmasına bakarak (Barthes, ss. 98-100) bu on iki bölümden her birini, tamamı Şeyh San'ân hikâyesinin bütününe oluşturan birer bölüm olarak saymak mümkündür. Hikâye dünyasındaki olay örgüsü, çoğunlukla Farsça eski hikâyelerde olduğu gibi, hikâyenin dışındaki dünyada cereyan eden olayların zaman akışına uygundur. Attar'ın şairane dili, bu on iki bölümün şiirsel dağılışı içinde, nesnelere tavsifi, karakterlerin analizi, tasavvufi manaların şerhi ve açıklanması yoluyla konunun hakkını tamamıyla verir.

Hikâyenin üçüncü ve dördüncü bölümleri, Attar'a maşukun suretinin güzelliği ile âşğın işretteki hâllerini şerh ederken, kendi coşkusunu ve zevkini dilediğinde gösterme fırsatı verir. Beşinci, altıncı ve yedinci bölümler, karşılıksız aşkın azametli gücünü ve aşkın pençesindeki âşğın müritlerinin sabrını taşıracak ölçüdeki kahroluşunu anlatmak için zemin hazırlar. Dokuz ilâ on ikinci bölümler, mutasavvıf şâire müritliğin şartını; müritlerin kendi pirlere saf teslimiyetlerini ve şüphesiz itikatlarını açıklama ve tarikatte ihlasın, kalp teveccühünün ve Hakk'a tevessül etmenin değerini gösterme fırsatı verir. On ikinci bölüm hikâyeyi güzel bir sonla bitirir: Şeyh, mecazi aşkın tutsaklığından kurtulur, kâfir maşuk İslâm'ı seçip Müslüman olarak dünyadan gider ve müritler, şeyhin kurtuluşuyla birlikte kendi ihlas, itikat, Hakk'a yönelme, sabır ve inlemelerinin mükâfatını alırlar.

Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'da Şeyh San'ân hikâyesini ayrıntılı olarak anlatma ve nazmetmedeki gayesi belki de bu ve diğer tasavvufi manaların beyanı ve şerhidir. Şeyh San'ân hikâyesi, bu manaları zikredebilmesi için Attar'ın elindeki bir fırsattır. Merhum Firûzanfer şöyle der:

“Pirin şöhret ve itibardan, din ve imandan, şeyhlikten geçip şarap içmesi, zünnar bağlaması, hırka yakması, puta tapması ve domuz çobanlığı yapması, aşkın tesirinin göstergesi ve maşuk yolunda yapılan fedakarlığın birer örneğidir. Yoldaşların, bilgin ve üstün bir yoldaşın rehberliğiyle, şeyh ile dert ortaklığı yapmak için geri dönmesi; müritlerin her koşulda şeyhe tâbi olması gerektiğini öğretmektedir. Onun küfrüyle kâfir, diniyle dindar olmalıdırlar. Gerçekten de “irade”nin tam manası bu hikâyede bulunabilir. Hikâyenin sonunda da duanın ve şeyhin tövbesinin etkisi görülmektedir. Hristiyan kızın imanı ise sadakatin tesirini somutlaştırmaktadır. Aşkın etkisinin şerhine ilaveten, Şeyh Attar sülükün eziyetlerini, tehlikelerini de gösterir ve neticesi belli olmayan ta'at ve ibadetin gururuna kapılmamak gerektiğini öğretir. Öyle ki dört yüz müridi olan itibarlı ve meşhur bir şeyh, tek bir bakışla gönlünü ve dinini kaybedip elli yıllık ibadetini bu uğurda feda etmiştir. Bir diğer nokta şudur ki, itibarını kaybetmiş veya fitneye düşmüş kimseye

küçümseyerek bakılmamalıdır. Çünkü orada da işin akıbeti belirsizdir ve lütuf kapıları kapalı değildir. O hâlde salik yüce bir nazarla insanlara bakmalıdır. Ne züht gönlünü kaptırmaya ve aldanmaya sebep olmalı ne de günah onun inkarına yol açmalıdır. Şeyh, ayrıca yolun tehlikelerinden, tövbenin tesirinden ve herkesin iç aleminde bulunan domuz ve zünnardan da söz etmiştir.” (a.e., s.362-363).³

Şeyh San’ân hikâyesinin bu manevi tahlilinde bütün göndermelerin şerhi, tasavvuf konusunda en bilgili araştırmacılardan birinin, özellikle Attar’ın kalemiyle hikâye metninden açık ya da örtülü olarak anlaşılabilir, yerine göre doğru ve kabul edilebilir durumdadır. Ancak bu noktalar ve göndermeler bu hikâyenin kurgusundaki asıl amacı tam olarak cevaplayıp yansıtamaz.

Attar’ın zevki, düşüncesi ve tahlili ışığında beş yüz beyte varan bu hikâyenin özü birkaç cümleden fazla değildir: Son derece zahit, dindar, kemal sahibi, çok ibadet eden ve halk arasında itibarlı bir pir, Hristiyan bir kıza gönlünü bağlar ve onun aşkı yolunda halkın hatta kendisi için canlarını ortaya koyan müritlerinin kınamasından korkmadan küfrün ve delaletin en aşağısına batar. Ta ki sonunda onu bela kuyusuna müptela etmiş olan Hak, yine kendisi onu kurtarıp doğru yola getirene kadar...

Merhum Firuzânfer’in, Ayasofya Kütüphanesi’nde bir mecmuada, Gazalî’nin *Tuhfetü’l-Mülûk*’unda bulduğu ve onu Attar’ın Şeyh San’ân manzumesinin asıl kaynağı saydığı hikâyenin özü de aynen böyledir (a.e., s.329-334; hikâyenin aslı; s. 333-334’tedir). Çünkü Abdurrezzak San’ânî hakkındaki *Tuhfetü’l-Mulûk*’teki hikâyenin, Attar’ın tasavvufi bakışı, zevk ve üslubunun eklendiği manalar ve şairane detaylar dışında şahıs kadrosu, yapı ve olay örgüsü bakımından *Mantıku’t-Tayr*’daki Şeyh San’ân hikâyesinden farkı yoktur. Her ne kadar elimizde Şeyh San’ân hikâyesinin aksine aşk-ı meşâyih ile tanınmış (Ebu Abdullah Malikî, Şeyh Ruzbihan, Muhyiddin Arabî gibi), Hristiyan veya Müslüman kızların anlatıldığı ve az çok Şeyh San’ân’a benzer başka hikâyeler olsa da ne bunlar *Tuhfetü’l Mulûk*’taki hikâye gibi tamamen *Mantıku’t-Tayr*’ın hikâyesiyle benzerdir ne de bizim burada amacımız hikâyenin kaynağı veya Şeyh San’ân ya da Abdurrezzak

³ Zerrînkûb, Şeyh San’ân hikâyesinde geçen bu konuların yanı sıra, onu sembolik bir hikâye de sayar: “Bendenize göre, Şeyh San’ân hikâyesi -Attar’ın kaynağını nereden aldığı bir tarafa bırakarak- sembolik bir hikâyedir. Can dünyasından maddi aleme geçen temiz bir ruhun macerasıdır. Bu macerada tuzaklara düşer, her türlü günaha bulaşır kirlenir. Kendi ilahi cevherini ve aslını bile unuttur ve maddi dünyanın kötü alışkanlıklarıyla yaklaşır. Ama ilahi cezbe sonunda onun elinden tutar ve onu kirlilerden arındırır, ulvi dünyaya, safâ ve temizlik dünyasında götürüp kurtarır (Zerrînkûb, (2), s.175).

San'ânî'nin kimliği hakkında tartışmaktır.⁴ Bizim konumuz hikâyedeki -gördüğümüz kadarıyla- kimsenin dikkat etmediği gizli bir nokta hakkındadır. Attar'ın kendisi dahi -bu noktayı ele almışsa da- şerhi ve cevabı hakkında sessiz kalmıştır.

Attar'ın bu hikâyeye yerleştirip konunun gerektirdiğince ayrıntılı bir şekilde anlattığı ve -yukarıda aktardığımız üzere- Merhum Firuzânfer'in de işaret ettiği tasavvufi konuların yanı sıra şu belirsiz nokta da hikâyede cevapsız kalmaktadır: Allah niçin zahit, kâmil, muttaki ve keramet sahibi bir pir olan Şeyh San'ân'a böylesine dalalet ve küfürde ilerlediği ve sonunda yine kendisinin onu kurtardığı bir aşk tuzağı kurmuştur?

Şeyhin müptela oluşu, Rum'da bir puta secde edeceğine işaret eden, iradesi dışında gördüğü bir rüyanın tekrarıyla başlar. Maceranın sonu da bir rüyayla şekillenir: Peygamber (s.a.s.) muhlis bir müride, rüyasında onun şefaatiyle şeyhin bağışlandığı ve kurtulduğu müjdesini verir. Dolayısıyla, şeyhin bütün macerasının kaynağı gayb âleminden gelen bir takdirdir. Ancak şeyhin yazgısı olan bu macerada nasıl bir hikmet gizlenmiştir?

Akla gelen ilk neden, Allah'ın, nefislerini belâ ocağında eritmeleri ve hamlıktan kurtulmaları için enbiya, evliya ve kendine yakın olan diğer dostlarının üzerine reva gördüğü eziyetlerdir. Onlar böylelikle Hakk'a kavuşmaya layık olurlar. Bu nedenle, tasavvufi eserlerde şu hadise -ve onunla aynı mazmunda hadislere- tekrar tekrar işaret edildiğini görürüz: *البلاء موكل بالانبياء ثم بالاولياء ثم الامثال فالامثال* ["İnsanların en çetin sıkıntılarla imtihan edilecek olanları, peygamberler, sonra ermişler, sonra da onları takip edenler (âlimler, salihler...)’dir” (Yılmaz, 2013, s.141)].⁵ Tasavvufi eserlerin birçoğunda bela, maşukun kıskançlığından; maşukun kıskançlığı da âşığın aşkından ya da maşuka yönelik aşk iddiasından ve maşukun aşığa yönelmesinden kaynaklanır.⁶ Bu nedenle bu bela övülmeye layıktır ve her salikin de bu bela yükünü çekmeye liyakati yoktur. Tasavvufi aşkın bela ve bela karşısında rızayla gösterilen sabır ile ilişkisi, tasavvufi hikâyelerin kahramanlarına -Hallac ve Aynulkudat'ta olduğu gibi- kendiliğinden epik bir çehre vermiştir. Aslında tasavvufi bakış açısıyla enbiya, evliya ve diğer Allah dostlarına verilen bela, muhabbet; yani onların Hakk'a, Hakk'ın da onlara olan sevgisi sebebiyledir. Şeyh Ahmed Gazâlî, aşk ile belayı birbirine o kadar bağlı görür ki *Sevânihu'l-Uşşâk* adlı

⁴ Diğer benzer örnekler için bk: Zerrînkûb (2), s.267 ve sonrası (Bu bölümün konuları ae. (1), “Attar” başlıklı yazıda da geçmektedir); Karagözlü, s.62 ve sonrası.

⁵ Bu hadisin başka versiyonları da vardır. Örneğin; *أشدُّ الناس بلاءً الأنبياء ثم الصَّديقون ثم الأمثل فالأمثل* versiyonu tasavvufi kitaplarda sıkça anılmaktadır. Hadisin çeşitli versiyonları için bk. Firuzânfer (1) s. 54, 107. Bu hadis şu kaynaklarda da geçer: El-Kelâbazî, s.127; Hucvîrî s.503-504; Aynulkudat s.243-244.

⁶ Aşk ve gayret hakkında bk. Aynulkudat, s.147, 238, 316 ve sonrası.; Rûzbihân s.144; Gazâlî s.162, 262, 265.

risalesinde onun tefsirini yapma gereği duymaz. “Çünkü aşk beladır ve bu âlemde gücünü maşukun gösterdiği cefadan alır” (Gazâlî, s.275). Aynülkudat, içinde aşk ve bela ile ilgili ayetler, hadisler ve mutasavvıf büyüklerin sözleri olan detaylı ve heyecan verici bir bölüm yazarak aşk ve belanın azameti ile bu ikisinin birbiriyle bağı yönünde dikkat çekici bir açıklamada bulunmuştur:

“Yazık, sen bela herkese verilir mi sanıyorsun? Sen belaya dair ne bilirsin? Öyle bir noktaya gel ki Allah’tan gelen belayı canına minnet bil. Şiblî de buradan hareketle şöyle demiştir: “Ey Allah’ım, herkes seni lütfun ve verdiğin rahatlık için arar bense seni bela için arıyorum. جَذْبَةٌ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ [Hakkın cezbelerinden bir cezbe] ol ki Hak seni ilm-i kimya ile altına dönüştürsün.⁷ O zaman bela nedir, anlarsın! Allah Hz. Muhammed’e onun için şöyle dedi: إِنَّ اللَّهَ يُجَرِّبُ الْمُؤْمِنِينَ بِالْبَلَاءِ كَمَا يُجَرِّبُ أَحَدَكُمْ الدَّهَبَ بِالنَّارِ [Muhakkak ki Allah müminleri bela ile sınar, tıpkı altının ateşle imtihan edildiği gibi] Mümin o kadar bela çekmelidir ki belanın ta kendisi olmalı, bela da ona dönüşmelidir. İşte o zaman beladan habersiz kalır. إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا نَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا [Padişahlar bir yere girdiklerinde fesat yaratırlar] sözü bu manadadır. Azaba bela diyen veya bela sayan topluluklar şöyle derler: Ey zavallı, belada sevgi nişanı vardır ve yakınlık onunla sirayet eder. Azap ise uzaklıktır ve uzak ile yakın arasında bak, ne çok mesafe var!... Ne yazık ki levh-i mahfuzda beliren ilk söz “muhabbet” idi. Sonra b (ب) harfi nun (ن)’un noktası ile birleşti ve “mihnet (azap)” oldu...” (Aynülkudat, s.245).

Aynülkudat’ın bu konudaki sözleri burada bitmez; ancak aktardığımız bu parçada Senâ’î, Attar, Mevlânâ ve diğerlerinin de işaret ettikleri aşk ile bela arasındaki ilişki, tasavvufi bakış açısından yola çıkılarak anlaşılabilir.

Şeyh San’ân hikâyesinde de baştan sona, aşk ile bela arasında olan bağ açıkça görülebilmektedir. Şeyh San’ân’ın Hristiyan kıza duyduğu mecazi aşk ve bu yolda çektiği eziyet, tarikat yolunun muhlis saliki ve Hak arasındaki hakiki aşkın hissedilir ve anlaşılabilir bir tasviridir ve art arda gelen belaları anlatmaktadır. Bu belaların sonunda, kuru ve gösterişçi ibadete yaslanmış olan gururun kırılması yoluyla nefsin arınması ve ıslahı gerçekleşmelidir. Şeyh San’ân hikâyesini *Mantıku’t-Tayr’da* Hüdhüd, aşkla bağlantılı olarak ve zayıflığı bahane edip Simurg’a doğru uçmaktan kaçınan kuşların aşk ve coşkularını artırmak ve onları yola devam etmeye teşvik etmek için anlatmaktadır. Şeyh

⁷ Makalenin orijinalinde “...Hak seninle kimyagerlik etsin.” şeklinde geçen ibare, metnin bağlamına uygun olarak “...Hak seni ilm-i kimya ile altına dönüştürsün.” şeklinde tercüme edilmiştir. Kimya, eski çağlarda farklı maddeleri dönüştürerek altın ve gümüş elde etmeyi amaçlayan bir tür gizli ilimdir. Bk.Kılınç, 2018, s.564. [ç.n]

San'ân hikâyesinden önce Hühüd, kuşlara aşkla ilgili dört hikâye daha anlatır: İlkinde çok güzel bir padişahın hikâyesini nakleder. Bütün halk, padişahın güzelliğine gönlünü kaptırmıştır; ancak onun cemalini görmeye dayanamadıkları için, padişah yüzünü örterek köyden geçer. Padişahın örtüsüne doğru bakanın başını, onun adını ağzına alanın dilini keserler. Ona kavuşmayı düşünen kişi, bu imkânsız arzusundan dolayı aklını ve canını kaybeder. Şahın cemalini görmenin nasip olduğu kişi ise inleyerek can verir. Ne biri onun cemalinin aşkına dayanabilir ne de kimse onun güzelliğini görmeye takat getirebilir. Attar şu sonuca varır: Şahın yüzünü örtmesinin sebebi, halkın güçsüzlüğüdür; yoksa şah yüzünü onlara gösterecektir.

شاه روی خویش بنمودی عیان	گر کسی را تاب بودی يك زمان
لذتی جز در شنید او نداشت	لیک چون کسی تاب دید او نداشت
جمله می مردند و دل پُر درد او	چون نیامد هیچ خلقی مَرِد او
کاندرایینه توان کردن نگاه	آینه فرمود حالی پادشاه
هر کس از رویش نشانی یافتی	روی را از آینه می تافتی

(Mantiku't-Tayr, s.63.)

Birinde olsun takat olsaydı şah bir an kendi yüzünü gösterirdi.

Ama kimsenin onu görmeye takati olmadığından onun adını duymaktan başka bir lezzetleri yoktu.

Halktan hiçbiri onu görmeye lâayık olmadığından, hepsi gönlü onun derdiyle dolu olarak ölürdü.

Padişah, kendine bakılabilsin diye derhâl bir ayna yapılmasını buyurdu.

Yüzü aynadan yansır ve herkes suretinden bir nişan bulurdu.

Şah bir çare düşünür: İnsanlar onun cemalinin yansımaları, her biri kendi yerine göre, aynada görebilecektir. Attar da Hühüd'ün diliyle hikâyenin sonunu kuşlar için şöyle bitirir: Gönül de maşukun güzelliğinin aynasıdır. Simurg, kendi muhteşem sarayındadır ve kuşlar da o cemal sahibi padişahlarını gönüllerinde görebilir. Varlık sahrasında beliren her tecelli ve cemal, güzel Simurg'un gölgesidir. Simurg'un gölgesini Simurg'tan ayrı görmek, Simurg'un cemalini görmemektir. Gölgenin içinde kaybolmak, Simurg'un didarından mahrum olmaktır. Sonuç olarak, Simurg'un güzelliğinden nasibini almak için çabalamak gerekir. Bu şekilde, gölge de Simurg olarak görülebilmektedir; çünkü bu ikisi birbirinden ayrı değildir.

Bu sözlerde görülebilir ki Attar, Muhyiddin Arabî'den evvel, halk ile Hakk'ın birliğinden söz etmiştir (İbn Arabi, s. 16, 24, 26, 27.). Halk, Hakk'ın ta kendisidir. Bizler ikisini birbirinden ayrı görüyorsak bu, Hakk'ı görmemiş olmamızdan kaynaklanır. Bizi Hakk'ın didarına ve visaline ulaştırabilen şey; aşktır. Sevgiliye kavuşma yolunda gösterilen çabanın coşkusu bu aşkın ışığında mümkün olur. Bu olasılık gerçekleştiğinde de Hakk'ı halkın içinde ve halkı da Hak'ta kaybolmuş hâlde görürüz.

سایه را سیمرغ بینی بی خیال	گر ترا سیمرغ بنماید جمال
گر جدایی گویی آن نبود روا	...سایه را سیمرغ چون نبود جدا
کی ز سیمرغ رسد سرمایه ای	...چون تو گم گشتی چنین در سایه ای
تو درون سایه بینی آفتاب	گر ترا پیدا شود يك فتح باب
خود همه خورشید بینی والسلام	سایه در خورشید گم بینی مدام

(Mantıku't-Tayr, s.63-64)

Simurg sana cemalini gösterse; düşünmeden gölgeyi Simurg zannedersin.

...Çünkü, gölge Simurg'tan ayrı değildir; ayırdır demek uygun düşmez.

Sen böylesi bir gölgede kaybolduğunda, Simurg'tan sana nasıl bir lütf erişsin?

Eğer sana bir kapı açılması nasip olursa; gölgenin içinde Güneş'i görürsün.

Gölgeyi, daima Güneş'te kaybolmuş hâlde görür; her şeyi Güneş olarak görürsün vesselam.

İkinci hikâye İskender hakkındadır: İskender, elçilerinin elbisesini giyip onların kılığında, gidilmesi gereken yerlere giderdi ve kimse bu elçinin İskender olabileceğini beklemediğinden, kendisi İskender olduğunu söylese bile inanmıyorlardı.

Bu hikâyede de önceki hikâyede yer alan mazmun tekrarlanmıştır. Biri onun yüzünü görmekten nasibini alabilseydi; elçinin aslında İskender olduğunu bilirdi. Aynı şekilde o kuşlar da Simurg'u görmüş olsalardı, Si-murg'un gölgesinin Simurg'un kendisi olduğunu anlardı. "Her gönülden Şah'a giden bir yol vardır; yolunu kaybetmiş gönül hariç" (a.e., s. 64).

Sonraki hikâye Ayaz ve Sultan Mahmud hakkındadır. Ayaz kem gözlerin nazarından hastalanıp yatağa düşer ve bir müddet sultandan uzak kalır. Mahmud, Ayaz'ın durumundan haberdar olunca bir hizmetçi çağırıp Ayaz'ın yanına gitmesini, Sultan'ın onun derdinden

hastalandığını ve onu düşünmeden bir an bile geçirmedini; bedeni ondan uzakta olsa da canının onun hasretini çektiğini söylemesini buyurur. Aynı zamanda hizmetçiyi bir an bile duraklamadan aceleyle gitmesi için tembihler. Eğer oyalanırsa, iki cihanı ona dar edeceğini de ekler. Hizmetçi, rüzgâr gibi Ayaz'ın yanına gider. Vardığında Sultan Mahmud'u Ayaz'ın yanında oturmuş hâlde görür. Bedenini korkudan bir titreme alır. Bir an bile duraklamadığına yeminler eder ve şahın nasıl kendisinden önce oraya ulaştığına akıl erdiremez.

شاه گفتش نیستی محرم درین	کی بری تو راه ای خادم درین
من رهی دزدیده دارم سوی او	زانکه تشکیم دمی بی روی او
هر زمان زان ره بدو ایم نهان	تا خبر نبود کسی را در جهان
راه دزدیده میان ما بسی است	رازها در ضمن جان ما بسی است
از برون گرچه خیر خواهم ازو	در درون پرده آگاهم ازو
راز اگر می پوشم از بیرونیان	در درون با اوست جانم در میان

(a.e., s.64-65.)

Padişah hizmetçiye, şöyle dedi: “Sen bu işi bilenlerden değilsin; nasıl bunda yol tutacaksın, ey hâdim?”

Benim ona giden gizli bir yolum var; bir an onun yüzünü görmemeye tahammülüm yok.

Dünyada kimsenin haberi olmasın diye, hep o yoldan ona gelirim gizlice.

Bizim aramızda gizli yollar; canımızda gizli sırlar çoktur

Dışarıdan ondan haber almak istesem de zaten gönüm ondan haberdardır

Sırrı başkalarından gizlesem de canım onunladır.”

Görüldüğü gibi bu hikâyede de âşık ve maşuktan söz edilmiş ve onların her ne kadar görünüşte birbirlerinden ayrı olsalar da aslında bir oldukları anlatılmıştır. Onca çabadan sonra, sonunda yârin visaline nail olan bir âşık; artık asla ondan ayrı değildir. Zahirde ve başkalarının gözünde ayrı olsa da aslında her zaman onunladır. Halktan gizli bir yolla; can ve gönül yoluyla maşukla birleşmiştir. Simurg'un güzelliğini gören kuşlar, artık asla ondan ayrı olmayacaklardır. Hakk'ın visaline erişen bir salık, zahirde diğer insanlar gibi ve ondan uzak yaşıyor görünse de artık asla Hak'tan ayrı değildir. Sevgilinin vuslatına ermiş âşık,

Simurg'un güzelliğini görmüş kuş, bütün dünyayı sevgilisi olarak; dünyayı bütünüyle Simurg olarak görür. Si-murg'un gölgesini Simurg; halkı da Hak olarak görmek için basiret gözünü bulmuş kişiye yârdan ayrı kalmak bir şey ifade etmez. Çünkü o, Hak'ta ve Hak da onun içinde yaşamaktadır. Güneş gölgenin içinde, gölge de güneşin içindedir. İnsan-ı kâmilin gerçekleştiği, sevgilinin cemalinden nasiplenildiği; manevi vuslata nail olduğu bu ruhani kemalin zirvesine varmanın şartı, beşeri sıfatların tamamıyla fenaya ermesi ve insanı gölgeye esir eden bütün iplerin koparılmasıdır. Bu azametli iş, kâinatın en kudretli olgusu olan aşkın yardımından başka bir şeyle mümkün değildir. Beşeri sıfatları yok etmek, bilinçli ve iradi bir ölüme kavuşmaktır. Hakiki âşık, maşuk yolunda kendi canını terk etmeyi oyun sayandır. Bu nedenledir ki aşksız visal mümkün değildir.

Hüdhüd'ün kuşlara anlattığı hikâyeler, dediğimiz gibi, halkın Hak olması, âşıkla maşuk arasında gizli bir yolun varlığı ve onlar arasında ayrılığın bulunmaması mazmununu içerir. Bu hikâyeler kuşları, kendileriyle güzel Simurg arasındaki ilişkinin varlığından haberdar eder ve maşuka yani Şah Simurg'a doğru gitmeleri için onları teşvik eder. Kendilerini zayıf gören kuşlar, sevgiliye yapacakları seferin hakkını verebilmeleri için Hüdhüd'den onlara yol göstermesini isterler. Hüdhüd, fedakârlık etmeyi, her şeyden; canından ve imanından bile vazgeçmeyi bu seferin şartı saymaktadır:

گر ترا گویند از ایمان برآی	ور خطاب آید ترا کز جان برآی
تو که باشی این و آن را برفشان	تركِ ایمان گیر و جان را برفشان
منکری گر گوید این بس منگرس	عشق گو از کفر و ایمان برترست
عشق را با کفر و با ایمان چه کار	عاشقان را لحظه ای با جان چه کار
عاشق آتش بر همه خرمن زند	اره بر فرقش نهند او تن زند ؟
درد و خون دل ببايد عشق را	قصه مشکل ببايد عشق را
... هر که را در عشق محکم شد قدم	در گذشت از کفر و از اسلام هم
عشق سوي فقر در بگشایدت	فقر سوي کفر ره بنمایدت
چون ترا این کفر وین ایمان نماند	این تن تو گم شد و این جان نماند
بعد از آن مردی شوی این کار را	مرد باید این چنین اسرار را
پای در نه همچو مردان و مترس	در گذر از کفر و ایمان و مترس

(a.e., s.66.)

Sana imanını terk et canından vazgeç derlerse; onu da bunu da ortalığa saç; imanı terk et, canından da geç.

İnkâr edenin kendisi sana bunun büyük bir inkâr olduğunu söylerse “Aşk küfürden de imandan da üstündür” de.

Aşkın küfürle ve imanla ne işi olur? Âşıkların bir an bile kendi canlarıyla ne işi olur?

Âşık bütün harmanı yakar.; başını testereye de koysalar hiç kıpırdar mı?

Aşka gönül kanı ve derdi gerekir; müşkül bir hikâye gerekir.

Aşka sağlam bir adım atan, küfürden de İslâm'dan da geçmiş demektir.

Aşk fakirliğe yol açar; fakirlikse sana küfrün yolunu gösterir.

Bu küfür ve iman sende kalmadığında senin bu bedeninin de kaybolur, bu canın da kalmaz.

Ondan sonra bu işin ehli olursun; bu gibi sırlara da ehil gerekir.

İşte, bu mertler gibi (aşka) adım at; korkma. Küfürden ve imandan geç, korkma.

Bu beyitlerde, ‘aşk yolunda küfre düşme ve imandan geçme’ vurgulanmaktadır. Bu ve benzeri beyitlerde küfür, iman ve aşk yolunda bu ikisinden geçmek; aslında İslâm ve imandan geçmek anlamına gelir. Nitekim, küfürden geçmek, tehlikeye sebep olmaz. Öyle ki birbiri yerine kullanılan “neng u nam [ar ve namus]” sözüyle, çoğunlukla yalnızca “nam”; ar, itibar, onur, saygınlık kavramı kastedilirken “küfür ve iman” sözüyle de tasavvufi eserlerde yalnızca “iman” kavramı kastedilir.

Şeyh San’ân hikâyesi naklettiğimiz beyitlerin hemen arkasından gelmektedir. Hikâye, bu beyitlerin şerhi ve açıklaması için, aşk yolunda iman ve İslâm’dan geçme; art arda gelen eziyetlerden ve tehlikelerden korkmama konularında isabetli bir tanık olarak karşımıza çıkar. Şurası ilginçtir ki, Aynülkudat’tan aşk ve belanın ilişkisi hakkında aktardığımız sözler, onun kitabında “*Küfür ve İmanın Hakikatinin Beyanı*” başlıklı, dokuzuncu bölümde geçmektedir. Bu başlık altında, aşk ve belanın birbiriyle ilişkisinden bahsedildiği gibi aşk ile küfrün ilişkisi, iman ve İslâm’dan geçme konusundan da ayrıntılı olarak söz edilmiştir: “...Yazık ki aşktan yananlar sevdalılırlar ve sevdanın delilikle, deliliğin de küfürle ilişkisi vardır.” (Aynülkudat, s.204). Şeyh San’ân da âşık olur, aşkın belalarına tutulur, imandan geçer ve küfrün uçurumundan düşer. Sonunda da kurtulup yeniden imana gelir.

Ancak yenilenen imanı, önceki züht ile yoğrulmuş ve aşkın potasında eritilmemiş imandan çok farklıdır. Önceki iman, yeni imanı ile kıyaslandığında küfürdür; çünkü bu aşka müptela olmak onunla Hak arasındaki son perdenin de kaldırılmasına sebep olur. Bu, Şeyh San'ân hikâyesinin temelini oluşturan ve hikâyedeki gizli sırrı açığa çıkaran en önemli noktadır. Attar, bu noktaya hikâyenin sonunda işaret etmiş ve şeyh için gayb aleminden takdir olunmuş bu maceranın sırrını, örtülü olarak söyleyip keşfi okura bırakmıştır. Müritlerin şeyhin kurtuluşu için Hakk'ın dergâhında kırk gün kırk gece feryat figan yalvarıp yakarmasından sonra Peygamber (s.a.s)'in şeyhin muhlis bir müridinin rüyasına girip ne dediğine dikkat edin:

مصطفی گفت ای به همت بس بلند	رو که شیخت را برون کردم ز بند
همتِ عالیت کارِ خویش کرد	دم نزد تا شیخ را در پیش کرد
در میانِ شیخ و حق از دیرگاه	بود گردی و غباری بس سیاه
آن غبار از راه او برداشتم	در میانِ ظلمتش نگذاشتم
کردم از بهر شفاعت شبِ نیمی	منتشر بر روزگار او همی
آن غبار اکنون ز ره برخاستست	توبه بنشسته گنه برخاستست

(Mantiku't-Tayr, s.84)

Hz. Peygamber şöyle dedi: “Ey himmeti çok yüce olan mürit! Var git, şeyhini zincirden kurtardım.

Senin yüce himmetin yapacağını yaptı; şeyhini kurtarana dek durmadı

Şeyh ve Hak arasında uzun zamandır simsiyah, toz toprak vardı.

O tozu onun yolundan kaldırdık, onu karanlığın ortasında bırakmadık.

Şefaati için bir şebnem meydana getirdim; bu şebnem onun tüm ömrüne yayılmıştır.

O toz, şimdi yoldan kalktı; tövbe oturdu, günah kalktı.

Yukarıdaki beyitlerden üçüncüsü, önceki sayfalarda ele aldığımız soruya cevap verir. Bu cevap olmadan bütün hikâyeye ve Şeyh San'ân'ın macerası da cevapsız kalmaktadır. Bu beyit, Şeyh için gayb aleminde yazılmış olan, eziyet ve belayla dolu; imanı yok eden bu yazgıda nasıl bir hikmetin gizli olduğunu söylemektedir:

در میانِ شیخ و حق از دیرگاه	بود گردی و غباری بس سیاه
آن غبار از راه او برداشتم	در میانِ ظلمتش نگذاشتم

Şeyh ve Hak arasında uzun zamandır simsiyah toz toprak vardı

O tozu onun yolundan kaldırdık, onu karanlığın ortasında bırakmadık.

Yani, şeyhe yazılmış maceranın bütün hikmeti; şeyh ve Hak arasında duran, didar ve vuslata engel olan perdenin tozunun ortadan kalkmasıdır. Bu yazgının neden takdir edildiğinin beyanı hikâyeyi tamamlar; ancak okuru, hikâyedeki sırrı çözmek için sürekli çaba göstereceğini diye bir sırrın eşliğinde bekletir. Hak ve şeyh arasında onca keramet ve kemalata rağmen nasıl bir perde tozu vardı ki böylesine bir yazgıdan geçilerek ortadan kalkacaktı?

Bu, Attar'ın cevapsız bıraktığı bir sorudur. Ama, aslında Şeyh San'ân hikâyesinin tamamı bu perdenin nasıl ortadan kalktığını dolaylı bir şekilde anlatmaktadır. Attar'ın hikâyesinin başındaki Şeyh San'ân betimlemesinde ilmin, imanın, İslâm'ın, zühdün ve ibadetin tecellisi olan bir pirlle tanışırız. Gece gündüz riyazetten yorulmayan dört yüz kemal sahibi müridi vardır ve kendisi de bu dört yüz müridiyle elli yıldır haremde münzevidir. Elliye yakın hac ve bir ömür umre ziyaretinde bulunmuştur. İhmal ettiği hiçbir sünnet olmadığı gibi tuttuğu orucun, kıldığı namazın haddi hesabı yoktur. Manevi makam ve keramette kılı kırk yarmıştır. Nefesi hastalara şifa verirken mutlulukta ve kederde halkın öncüsüdür.

عمره عمری بود تا می کرده بود	قُرب پنجه حج به جای آورده بود
هیچ سنّت را فرو نگذاشت او	خود صلوة و صوم بی حد داشت او
پیش او از خویش بی خویش آمدند	پیشوایانی که در پیش آمدند
در کرامات و مقامات قوی	موی می بشکافت مرد معنوی
از دم او تندرستی یافتی	هر که بیماری و سستی یافتی
مقتدایی بود در عالم علم	خلق را فی الجملة در شادی و غم

(a.e., s.67.)

Elliye yakın Hac yerine getirmişti. Ömrü boyunca (sayısız) umre yapmıştı.

Oruç ve namazının haddi hesabı yoktu; bırakmamıştı hiçbir sünneti.

Yanına gelen liderler onun yanında kendilerini kaybederlerdi.

Kılı kırk yarardı o mana ehli; kerametlerde ve makamlarda kavi.

⁸ Gevherîn'in hazırladığı metinde "aşk" olarak geçmektedir ve kesin olarak yanlıştır (Meclis ve Paris nüshaları ile doğrulanmıştır).

Hastalığa ve zayıflığa düşen onun nefesiyle şifa bulur,

Mutlulukta ve kederde bütün halkın rehberi, âlemde alem idi.

Attar'ın ifadesinden, şeyhin züht ve imanının vurgulandığı ve şeyhin bu konudaki betimlemelerinde hiçbir mübalağadan kaçınılmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Son beyit, halkın şeyhe yöneldiğinin ve şeyhin dürüstlüğü ile halk arasında beğenilen biri olduğunun altını çizmektedir ki bu durum da onun dindarlığı, imanının sağlamlığı ve son derece zahit oluşunun doğal bir sonucudur. Attar züht ve dindarlıkla ilgili olarak dile getirdiği bütün bu sıfatları şeyhle ilişkilendirirken tasavvufi aşktan hiç söz etmez. Çünkü okura, Şeyh San'ân'ın ilk ve aşka müptela olmadan önceki hâlini, bunca manevi kemalat ile birlikte aşktan nasibini almamış olan, zahidane tasavvufun en ileri örneği olarak sunmayı amaçlamaktadır. Bundan dolayı Attar şeyhi aşk belasına müptela eder. Ama aşk belasına tutulma -Attar'ın hikâyeye başlamadan işaret ettiği ve hikâyenin içeriğinde de vurgulandığı gibi- şeyhin imandan geçip küfür yoluna girmesi içindir. Şeriat ve imandan çıkıp kâfir olmanın neticesi de itibarsızlık, rüsvalık ve halkın ayıplama oklarının hedefi hâline gelmekten; ehl-i selamet zümresinin dışına çıkmaktan başka bir şey değildir. Ama itibar ve halkın teveccühünden kaynaklanan gururun kırılması, halis salikin Hakk'a dönmesi ve onunla Hak arasındaki son perdenin kalkması da bu ayıplama sayesinde. Bu karanlık toz perdesi, Peygamber (s.a.s)'in pirin halis müridine, artık ortadan kalktığını müjdelediği, şeyh ve Hakk'ın arasında çok uzun zamandır gerili olan perdedir. Halk arasındaki itibarın perdesi, en zor ve en son örtüdür ve aşk, küfür ve ondan hasil olan itibarsızlıktan- halkın ayıplamasıyla ortaya çıkan itibarsızlıktan- başka bir yolla ortadan kalkmaz. Bir yüzünü halka bir yüzünü Hakk'a çevirmek, riyaya işaret eder. Hakikat yolunun yolcusu, bu riya vesvesesinin çemberinden de kurtulmalıdır. Şeyh, itibarın ve onda gizli riyanın gamından Hristiyan kızına duyacağı aşkla ve halkın kendisini ayıplamasıyla kurtulur.

گوید این پیر این چنین گمراه شد

آن دگر گفتش که هرک آگاه شد

شیشهٔ سالوس بشکستم به سنگ

گفت من پس فارغم از نام و ننگ

(a.e., s.72.)

Bir diğeri ona: “Bu durumu öğrenen, “Bu pir nasıl böyle yoldan çıktı?” der”. dedi. Şeyh ise “Ben ar ve namustan kurtuldum; riya kadehini taşa çaldım ve kırdım.” dedi.

İtibar sahibi olmanın getirdiği gam, yüzünü sadece halka çevirmekten kaynaklanır ve bu da beşeri sıfatın “beka”sından ileri gelir. Hakikate ulaşmanın şartı olan “fena” ise beşeri sıfatların yok olmasıyla ortaya çıkar (Müstemli, s.1597, 1598). İsmi lekeleyip

melametini zeminini oluşturan da amelde aşırılıktan kaynaklanan, ibadete dayanmanın verdiği zahidane gururu ortadan kaldıran da yalnızca aşktır. Bundan dolayı tasavvufi eserlerde Hakk'ın dergâhına en yakın melek olan İblis'in yazgısı, kaç bin yıllık ibadete rağmen, sonunda cennetten kovulup ebedi olarak lanetlenmesi, bu konuda bazen ibretlik bir örnek olarak hatırlanır (Müstemlî, s.498; Meybudî, c.1, s. 165). Senâ'î İblis'in ibretlik durumunu onun ağzından anlattığı bir gazelin sonunda, tam bu noktaya işaret eder⁹. Aşkla ayıplanma arasındaki ilişkinin de aşkın gururu yok ediciliğinden kaynaklandığına değinir. Bu ilişki, ibadete, amele ve bunlardan doğan itibara yaslanmaktan kurtulmuş olan bencillik örtüsünün yok olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı âşık, aşk ve aşktan doğan ayıplanma yoluyla hem bencilliğin hem de halkla meşgul olmanın gerdiği perdelerden kurtulur. Şeyh Ahmed Gazâlî melameti, âşğın kendisiyle ve halkla hatta maşuktan murat alma arzusuyla bile bağını koparan, maşukun gayretinin keskin kılıcı sayar:

Onun kemâli (aşkın kemali) melamettir. Melametince üç yüzü vardır: Bir yüzü halkta, bir yüzü âşıkta bir yüzü maşukta. Halkta olan yüzü, yabancılara bakmaması için duran, maşukun gayret kılıcıdır. Âşıkta olan yüzü kendine dönüp bakmaması için duran zamanın gayret kılıcıdır. Maşuka bakan yüzüyse hırstan değil, aşktan beslensin diye duran aşkın gayret kılıcıdır... Bunların üçü de ağıyardan nazarı kesmek için duran gayret kılıcıdır... Halkın ayıplaması ise kalbinde ya da zahirde, zerre kadar dünyevi bir bağı kalmışsa kesilmesi içindir (Gazâlî, s.262, 263).

Gazâlî'nin müridi ve öğrencisi olan Aynülkudat, Hüseyin bin Mansur Hallac'tan da etkilenecek İblis'in hikâyesine yeni bir bakış açısıyla bakar ve onu Hakk'ın divane, çılgın, serdengeçti bir âşığı sayar. Hakk'ın (ya da maşukun) onu müptela ettiği kahır ve belayı, onun sevgisinin sınanması olarak görür:

Eyvah, ne işitiyorsun? Bu divane (İblis) Allah'ı sevdi. Sevginin sınanmasının nasıl olduğunu bilir misin? Biri bela ve kahır; biri ayıplanma ve zillet. "Eğer bizim aşkımızla bir davan varsa, göstermelisin." dediler. Ona bela, kahır, ayıplanma ve zillet sınavını gösterdiler, o da kabul etti (Aynülkudat, s. 231).

⁹ Senâ'î divanında, İblis'in kara bahtının ve hâlinin şerhini onun kendi dilinden anlatıldığı bir şiirin sonunda (Senâ'î, s.871), kendi ibadetlerinden mağrur olunmaması gerektiği sonucuna ulaşılır. Öyle ki İblis'in yedi yüz bin yıllık ibadeti, Ademle olan macerasında bahtının kararmasına mâni olamamıştır:

هفتصد هزار سال به طاعت بیوده ام وز طاعتم هزار هزاران خزانه بود
...جانا بیا و تکیه به طاعت خود مکن کاین بیت بهر بینش اهل زمانه بود

*Yedi yüz bin yıl ibadet ettim. İbadetimin mükafatı binlerce hazinedir
Ey can, gel ibadetine bel bağlama. Bu beyitte yazıldığı gibi, (ibadetine güvenmek) zamanında şeytanın görüşüydü.*

Tasavvufî eserlerde hiç de az olmayan bu tarz sözlerin yansımaları Şeyh San'ân hikâyesinde de yeterince açık bir şekilde görüldüğünden tekrar izaha lüzum görmüyoruz. Şeyh San'ân hikâyesinin temeli, zahit bir pirin ayıplanma ve küfürle sonuçlanan aşk belasına tutulmasıdır. Sonunda da itibar ve selamet örtüsü gözünün önünden kalkar ve âşık bir pire dönüşür. Attar'ın birçok gazelinde tekrarlanan mazmun da budur. Bu gazellerin hepsinde, mescitte oturup devamlı ibadet eden zahit bir pire bir güzel yüzlü görünerek onu kendine hayran eder. Şeyhin mescidi terk ederek meyhaneye gitmesine, sonunda da imandan ve İslâm'dan çıkıp küfür ve ayıplanma içine düşmesine sebep olur.¹⁰ Şeyh, ehl-i selamet zümresinden çıkar. Şüphesiz, Attar'ın bütün dikkatini Şeyh San'ân hikâyesindeki bu asıl mesaja yöneltmesi şunu göstermektedir: Bu hikâyede, söze ve duruma uygun olarak gelen diğer tasavvufî mazmunlar metinde ikinci planda kalmaktadır. Attar'ın odak noktası ve asıl amacı âşıkane tasavvuf ile zahidane tasavvuf arasındaki büyük farkı anlatmaktır. İlkinden çıkıp diğerine ulaşmak için aşk yolundan başka bir yol yoktur. Küfür ve ayıplanmayla sonuçlanan bu yolun güzergâhından, kendini beğenmişliğin devamı demek olan itibarın ve selametın zorlu geçitleri aşılarak geçilebilir. Bu zorlu geçitleri aşmak ise tasavvufî, mistik kahramanlığın gerçekleşmesine yol açar. Aşk kesbî ve ihtiyari olmadığı için de ona müptela olmak, ilahi ve doğaüstü bir olaydır. Ancak bu tutulmadan sonra, halkın ayıplamasına, adının kötüye çıkıp rüsva olmaya tahammül edebilen; eziyetin “heft-hânından”¹¹ ve onun güçlüklerinden galip çıkan; şeytani nefsi tamamıyla yok edebilmiş kişi destanın kahramanı ve aşk yolunun yolcusudur. İtibarın zorlu geçitlerinden geçmek, öylesine çetin engelleri aşmaktır ki -Eflâkî'den rivayet edildiği üzere- Evhadüddin-i Kirmânî gibi ünlü bir mutasavvıf bile bu işin ehli değildir. Ancak, Şems-i Tebrizî'nin emriyle itibarını kolayca yerle bir eden Mevlâna gibi bir âşık onurundan ve saygınlığından vazgeçebilir (Eflâkî, ss. 616-617, 621-622). Attar da Sam'ânî gibi şu düşüncededir: “Halkın gözüne girmek kolay bir iştir; mertlik kendini halkın gözünden düşürmektir” (Sam'ânî, s.231). Sam'ânî'nin sözünün ilk kısmı zahidane tasavvuf ve ehl-i selâmete; ikinci kısmı ise âşıkane tasavvufa ve ehl-i melamete işaret eder. Attar'ın belki de ilk ve en eski eserleri arasında yer alan “*İlâhî-nâme*”deki “*Şeyh ve Yaşlı Kadın*” hikâyesi, sade ve açık bir şekilde yine onun bakış açısıyla, zahit ve âşıkla ilgilidir. Şeyh San'ân hikâyesi ile Attar'ın gazellerinin birçoğunda aynı bakış açısı tekrarlanır:

¹⁰Şerhi ve yorumuyla birlikte bu gazellerden bir örnek için bk: Purnâmdârîân (1) s.159 ve sonrası.

¹¹ “Heft-hân: *Şehnâme* kahramanlarından Rüstem'in Mazerân bölgesinde tutsak düşen Keykâvus'u kurtarmak için geçtiği ve her birinde devlerle savaşmak zorunda kaldığı yedi durak” (Ünver, 1998, c.17, s.158-159). [ç.n.]

نشسته بود روزی پیر اصحاب	ز پنداری و کاری پیش محراب
در آمد از در مسجد یکی زال	دلی همچون آلف با قدّ چون زال
بدو گفتا که در عین هلاکی !	پلیدی می کنی دعوی پاکی
بدین شیخی شدی مغرور اصحاب	برون آی ای جُنُب از پیش محراب
بسوز از عشق خود را ای گرامی	و گرنه زاهدی باشی ز خامی
ز زاهد پختگی جُستن حرام است	که زاهد ناتمام و خشت خام است
ز سوز و اشک عاشق همچو شمع است	از آن در اشک و سوز خویش جمع است
از آن باشد همه شب اشک و سوزش	که خواهد بود کُشتن نیز روزش
چو اشک و سوز و کشتن شد تمام	برآید کشته معشوق نام
شود در پرده همدم هم نفس را	نماند کار با او هیچ کس را

(İlâhi-nâme, s.178.)

Bir gün ashabın piri kendinden emin bir şekilde mihrabın önüne oturdu.

İhtiyarın biri mescidin kapısından içeri girdi; elif gibi bir gönül; dal gibi eğilmişti boyu.

Pire dedi ki: Helâkin içindesin! Temizlik davasını kirletmedesin!

Bu şeyhlikle ashabına karşı gururlanmaktasın; mihrabın önünden dışarı gel ey cünub.

Kendini aşkın ateşiyle yak ey kıymetli, yoksa hamlıkla bir zahit olursun.

Zahitte olgunluk aramak haramdır; çünkü zahit ham bir tuğladır, natamamdır.

Âşık gözyaşından ve yanmasından dolayı mum gibidir; bundan dolayı kendi yanışı ve gözyaşı onda toplanır

O yüzdendir bütün gece gözyaşı ve yanışı; çünkü bir gün öldürülecektir.

Onun gözyaşı bitip ateşi söndüğünde ve öldürüldüğünde, adı maşukun öldürdüğüne çıkar.

Perdenin ardında sevgiliyle bir olur; hiç kimseyle işi olmaz.

Bu hikâyede, yaşlı kadın zahidi hamlikla suçlar. Çünkü zahit aşkı tecrübe etmemiştir. Aşk tecrübesinden yoksun olması ve aşk derdiyle yanmamış olması nedeniyle müritlerinin piridir ve müritleri olduğu için gururlanmaktadır. Zahidin henüz olgunlaşmamış olması, onun halka teveccühünün ortaya çıkardığı gurur perdesinden kaynaklanmaktadır. Şeyh San'ân da aynı şekilde halkın önderidir ve dört yüz kâmil müridi vardır. Yaşlı kadının zahide dediği gibi, sevgili ile bir olmanın şartı, aşk belasını ve derdini çekmek; herkesle bağını koparmaktır. Bu hikâyede yaşlı kadın zahitle yalnızca olgunlaşmamış, ham olması nedeniyle dalga geçer, eğlenir. Şeyh San'ân hikâyesinde, bir rüyanın ardından, Hakk'ın yardımıyla zahit şeyh, sevgilisiyle arasındaki gurur ve kendini beğenmişlik perdesini ortadan kaldıracak olan aşka ve aşktan doğan bela ve musibetlere tutulur. Attar'ın birçok gazelinde, işaret ettiğimiz gibi, Hak ya da Hakk'ın en büyük meleği Cebrail zahide, beşeri bir güzel suretinde, Hristiyan (Tersa), Hristiyan-zade (Tersa-beççe), Acem oğlanı (vaşâk-i a'cemî), Türk, nigâr olarak bir maşuk çehresiyle tecelli eder ve onu aşk şarabıyla sarhoş eder. Şeyhi huzurlu köşesinden, mescitten çıkarıp melametın tehlike dolu sokaklarında şaşkın şaşkın gezdirdikten sonra sevgilinin visaline ulaştırır. Şeyh San'ân hikâyesinin bu ana mesajı, Attar'ın düşüncesinin ve dikkatinin odak noktası olarak onun bütün eserlerinde baştan sona görülür. Bu tema herkesten çok Hâfız'ın gazellerinde yeni ve özgün bir tarz olarak yankı bulur. Şeyh San'ân hem kendi adıyla hem pir-i mugan, pir-i meyhane, pir-i meykede, pir-i harâbât sıfatlarıyla hem de sarhoşluk ve harabatla bağlantılı bir şekilde “rind” çehresiyle karşımıza çıkan; zahit, sofı, şeyh, kadı, müftü ve muhtesibin karşısında duran, Hâfız'ın gazellerinin en sevilen karakteridir. Zahit, sofı, şeyh, kadı müftü ve muhtesip karakterlerinin ortak yönü ise hepsinin dindarlık ve şeriat yoluyla halk arasında itibar kazanmanın peşinde olmalarıdır.

Mey, meyhane ve bunlarla ilgili kavramlarla birlikte karşımıza çıkan, pir-i mugan ve diğer tamlamalarla tasvir edilen Hâfız'ın “ideal piri”, tam olarak Attar'ın ideal pirinin yansımasıdır ki aşk macerası ile yaşadığı tecrübenin sonunda gurur, kendini beğenmişlik ve zahitliğiyle halk arasındaki itibarından kaynaklanan kibrin esaretinden kurtulmuş, riyadan azat olmuştur. Attar, hırkayı üzerinden atmayı ikiyüzlülükten kurtulmanın şartı sayar. Çünkü özel bir giysi giymiş olmak, başkalarının takdirini beklemenin işaretidir. Aynı şekilde mescitte ve tekkede oturmak, halkın gözünün önünde zahitlik ve ibadet sergilemek de halka teveccühten kaynaklanır ki bu da Hak ve kul arasındaki en büyük perdedir. Şeyh San'ân hikâyesinde ve ana mazmunu bir güzel yüzlünün mescitte meskûn zahit bir pire Türk, nigâr, Hristiyan-zade (Tersa-beççe) vs. olarak görünmesi ve zahit pirin

onun elinden şarap içip meyhaneye gitmesi, hırkasından soyunup zünnar bağlaması olan bütün o gazellerde, “halkın önünde cereyan eden zahiri züht ve imandan çıkma; melamet ehlinin halka kendini beğendirme düşüncesinden kurtulmuş; Hakk’a yönelmekten ve Hak’ta yok olmaktan ibaret olan gizli zühdüne dönme” sembolü yer alır.

دی در صفِ اوباش زمانی بنشستم قلاش و قلندر شدم و توبه شکستم
 جاروبِ خرابات شد این خرقة سالوس از دلق برون آمدم از زرق پرستم
 از صومعه با میکده افتاد مرا کار می دادم می خوردم و بی می ننشستم

(Divân-ı Attar, s.392.)

Dün gece, zamane külhanbeylerinin safında oturdum; ayyaş ve kalender oldum, tövbemi bozdum.

Bu riya hırkası meyhanenin süpürgesi oldu; derviş hırkasını çıkarıp riyadan kurtuldum.

Mescitten meyhaneye düştü işim; mey verdim, mey içtim, bir dem oturmam meysiz.

Hâfız’ın da bütün bu zahit, müftü, kadı, muhtesip, şeyh ve özellikle sofular zümresini eleştirmesi tam olarak bu sebeptir: Onların hepsi, halka kendilerinin şeriat makamında olduğunu gösteren, özel bir görünüşe ve kılık kıyafete sahiplerdir ve hepsinin hâl ve tavırları, söylemleri halkın onları züht, İslâm ve iman tecellisi olarak kabul etmelerini sağlayacak türdedir. Hafız, bu rahatına düşkünlükte, aslında halislik iddiasının menfaatlerinin peşinde olan ve dünyayla bağını koparmış gibi görünen gösterişte ikiyüzlülük ve sahtekarlık görüp pir-i mugan ile rindi pir-i mescitten, sofudan üstün ve halis sayar (Purnamdaryan [2], s. 187 ve sonrası).

Doğaldır ki bu halkla barışık olma ve halk arasında itibar kazanmaya aşırı meyletme perdesinden kurtulmak ancak aşkın azametli, zorlu yolundan geçmekle mümkündür. Aştan doğan sarhoşlukta ise rahat ve menfaat peşinde olan, halkla çatışmayan akıl iktidar tahtını kaybeder. Sadece aşk, âşığın rahatını düşünmemesini ve ayıplanmaya tahammülünü güçlendirebilir. Bu nedenledir ki aşk ve ona bağlı olarak ortaya çıkan sarhoşluk Attar ve Hâfız’ın ve bir başka bakış açısıyla da Mevlânâ’nın ve mutasavvıfların birçoğunun gazellerinin manevi ve esas konusudur. Ancak gurur, bencillik ve kendini beğenmişlikten kurtulmanın yegâne yolu olan aşk, sonradan kazanılan ve iradi bir iş değildir. Ona müptela olmak da Hakk’ın ve maşuğun yardımına bağlıdır. Bu nedenledir ki Şeyh San’ân hikâyesinde, şeyhin Hristiyan kızın aşkına tutulması, bir rüyanın peşi sıra ortaya çıkar. Bu

durum, gerçekte Hakk'ın şeyhe yardımı ve teveccühünden kaynaklanmaktadır. Attar'ın Şeyh San'ân hikâyesindeki bu ana temanın tekrarlandığı birçok gazelinde de aşkın bu doğaüstü dürtüsü bariz şekilde görülür. Mescitte pir-i zahide görünen güzel yüzün varlığı aslında, güzelliğin görülmesi yoluyla aşkın ortaya çıkması için, Hakk'ın güzelliğinin Hristiyan-zade (Tersa-beççe), nigâr, Türk vb. insani çehrelerde tecelli etmesidir.

Mevlânâ bir gazelinde, Attar'ın bu özel gazellerine işaret eder ve Attar'ın bu gazellerindeki Hristiyan-zadeyi, Cebrail'in peygamberlere ve evliyalara beşeri bir güzellikle görünmesini hatırlatacak şekilde yorumlar:

یوسفم از چاه به صحرا دوید	چون که کمند تو دلم را کشید
باز به فریادم هم او رسید	آن که چو یوسف به چَهَم در فکند
چنبره دل گل و نسرین دمید	چون رسن لطف درین چه فکند
چه چو بهشتی شد و قصرِ مشید	قیصر از آن قصر به چه میل کرد
گفت که خورشید به من بنگرید	گفتم ای چه چه شد آن ظلمتت
جمره عشقت بگدازد جلید	هر که فسردست کنون گرم شد
اوست که ترسابعه خواندش فرید	قیصرِ روم است که بر زنگ زد

(Kulliyât-ı Şems (2), s.261)

Kemendin gönlümü çekince Yûsuf'um kuyudan sahra'ya koştı.

Beni Yûsuf gibi kuyuya atan, yine kendisi feryadıma yetişti.

O lütf ipini kuyuya salınca; gönlümün çemberinde gül ve nesrin bitti

Kayser o köşkten kuyuya meyl etti; kuyu muhteşem bir kasra ve cennete döndü.

Dedim ki: "Ey kuyu, ne oldu o karanlık? Dedi: "Güneş bana yüzünü gösterdi."

Herkes donmuş hâldeydi, şimdi ısındı; aşkının kıvılcımları buzları eritmededir.

Zili çalan Kayser-i Rum'dur, onu Hristiyan-zade diye adlandıran Ferid(üddin-i Attar).

Görüldüğü gibi, Hakk'ın yardım ve lütfunun kemendi, gönlü kendine doğru çeker. Yûsuf'un kuyuya esir olduğu gibi dünya ve beden zindanında tutsak olan can, maddi ve cismi dünya kuyusundan aşk kemendiyle dışarı çıkar ve ruhani alem çölüne gider. Bu şekilde, ruhu kuyuya ve zindana kendisi esir etmiş olan Hak onu kurtarır. Mevlânâ'nın gazellerinde beyazlık ve aydınlıkla ilgili olarak anılan *Rum*, ruhani alemi; zulmet ve

karanlıkla ilgili anılan *Zeng*, maddi ve cismi alemleri temsil eder. Rum sultanı olan “kayser” ruhani alemin en büyük meleği, Cebrail’in sembolüdür ve Mevlânâ Ferid’in (Attar, Şeyh Feridüddin-i Attar) onu “Hristiyan-zade (tersabeççe)” olarak andığını söyler. Cebrail’in ruhani alemden ya da cennetin muhteşem köşkünden maddi ve cismani alem kuyusuna meyletmesi Hakk’ın güzelliğinin bu dünyada beşeri bir güzel yüzde tecellisi manasına gelmektedir. Bu tecelli aşka sebep olur ve esir canın bulunduğu karanlık kuyu mesabesindeki bedeni cennete ve cennet köşküne döndürür. O’nun Güneş misali cemalinin ışığıyla karanlık kuyu aydınlık ve gül dolu bir bostana döner. Hristiyan-zade -Mevlânâ ona Rum kayseri der- Attar’ın gazellerinde bazen kendisine bazen de “pirimize” görünür. Bu güzelliğin tecellisi, daima, aşka müptela olma ve pir-i zahidin ehl-i selamet zümresinden, mescitten ve tekkeden çıkması ve Şeyh San’ân gibi ehl-i melamet zümresine girmesiyle sonuçlanır. Aşkın neden olduğu ayıplanma ve saygınlığın kaybedilmesi yoluyla hem itibarın gösterişi hem de pir ile Hak arasında kalmış en son perde ortadan kalkar ve ruhani bir vuslat gerçekleşir:

زین خوش نمکی شوخی زین طرفه جگر خواری	ترسا بچه ای شنگی زین نادره دلداری
در چاه زنخدانش هر جا که نگونساری	از پسته خنداناش هر جاکه شکر ریزی
در هر شکن زلفش گمره شده دینداری	از هر سخن تلخش ره بافته بی دینی
دردی کش درد او هر جا که طلب کاری	دیوانه عشق او هر جا که خردمندی
پس در بر پیر ما بنشست چو هشیاری	آمد بر پیر ما می در سو و می در بر
گر نوش کنی يك می از خود برهی باری	گفتش که بگیر این می این روی و ریا تا کی
تا در تو زند آتش ترسابچه يك باری	ای همچو یخ افسرده يك لحظه برم بنشین
ای چون تو به هر منزل وامانده بسیاری	بی خویش شو از هستی تا باز نمایی تو
در حال پدید آمد در سینه او ناری	پیر از سر بی خویش می بستد و بی خود شد
برجست و میان حالی بریست به زناری	کاریش پدید آمد کان پیر نودساله
از صومعه بیرون شد بنشست چو خماری	در خواب شد از مستی بیدار شد از هستی
هر کس که چنین بیند حیرت بودش آری	عطار ز کار او درمانده به صد حیرت

(Dîvân-ı Attar, s.639.)¹²

¹² Diğer örnekleri için bk. Purnâmdârîyân (1); Hâfizla ilgili olarak bk. a.e. (2).

Bir Hristiyan-zade ki işveli, nadir bulunan bir sevgili; şuhluğundan, tatlılığından, gamzesinden ciğerler yanar.

Nerede bir şeker dökene varsa, onun fıstığa benzer gülüşünden, gamzesinden almıştır; nerede bir ters dönmüş varsa, onun çene çukuruna düşmüştür.

Onun her acı sözünden dinsizlik yol bulmuş; saçının her bir kıvrımında dindarlık kaybolmuş.

Nerede bir akıllı varsa onun aşkının divanesidir, nerde bir talepkâr varsa, onun derdinin tortusunu çekmektedir.

Geldi pirimize bir sarhoş, mey de elinde; pirimizin yanına oturdu bir akliselim gibi

Ona dedi: “Bu meyi al. Bu riyakarlık nereye kadar sürecek? Bir yudum içersen kendinden tamamen geçersin.

Ey buz gibi donmuş, bir anlık yanıma otur ki Hristiyan-zadenin ateşi bir kez yaksın seni.

Senden bir şey kalmayana dek kendinden geç; varlığını terk et;senin gibi menzilde kalmış niceleri var.”

Pir kendinden geçip mey istedi, kendini kaybetti; o an sinesinde bir ateş peyda oldu.

Doksan yıllık pirin başına öyle bir iş geldi ki, kalktı birden beline zünnar bağladı.

Sarhoşluktan kendinden geçti, varlığını unuttu; mescidden çıkıp bir sarhoş gibi oturdu.

Attar onun yaptığı karşısında hayrete düştü, yüz kere hayran oldu; kim onu öyle görse hayran olurdu.

Kaynakça

- Asîrân, Afîfi (1375). *Aynülkudat, Temhîdât* (Ç.2). Tahran: Kitâbhâne-i Menuçehrî.
- Barthes Roland, (M. 1988). *The Semiotic Challenge*. yy.
- Ebu'l-Alâ Afîfi (1365). *Muhyiddin İbn 'Arabî Fusûsu'l-Hikem Et-Ta'likât*. Kahire: yy.
- Firûzanfer, Bedi'ü'z-zaman (1347). *Ehadis-i Mesnevi*. Tahran: İntişârât-i Emir Kebir.
- Firuzanfer, Bedi'ü'z-zaman (1355). *Mevlânâ Celaleddin-i Muhammed, Kulliyât-ı Şems* (C.2). Tahran: İntişârât-i Emir Kebir.
- Firuzanfer, Bedüzzaman (1339). *Şerh-i Ahvâl u Nakd ve Tahlil-i Âsâr-ı Şeyh Feridüddin-i Muhammed Attar-i Nişaburi* (Ç.1). Encümen-i Asar-ı Tahran.
- Firuzanfer, Bedi'ü'z-zaman (1353). *Şerh-i Ahvâl u Nakd ve Tahlil-i Âsâr-ı Şeyh Feridüddin-i Muhammed Attar-i Nişaburi* (Ç.2). Encümen-i Âsâr-ı Tahran.
- Gevherîn, Seyyid Sâdık (1356). *Mantiku't-Tayr, Şeyh Feridüddin-i Muhammed Attar-i Nişaburi* Ç.3. Tahran: yy.
- Hânî, Ali Asgar Muhammed (1374). *Gom Şode-i Leb-i Deryâ, Nâme-i Şehidî*, Tahran: yy. s.212-178.
- Hikmet, Ali Asgar (1371). *Ebu'l-fazl Reşîdüddin Meybudî*. Tahran: İntişârât-i Emir Kebir.
- Hîrevî, Necîb Mâyil (1367). *Şehâbeddin Ebu'l-Kasım Ahmed bin Ebi'l Muzaffer Mansur Sem'ânî, Ruhü'l-Ervâh*. Tahran: İntişârât-i 'İlmî ve Fehrengî.
- Jukovski, V. (1336). *Ebu'l Hasan Ali b. Osman Hucvîrî, Keşfu'l-Mahcûb*. Tahran: Emir Kebir yay.
- Karagözlü, Muhammed (1372). *Merd-i Kârufâtâde Bâyed Aşk-râ. Keyhân-i Ferhengî*, 12, Ferverdin ve Ürdibeğişt, 65-62.
- Kılınç, Abdülhakim (2018). 'Simya' Kelimesinin Divan Şiirinde Kullanımları, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, s.563-588.
- Mahmûd, Abdulhalîm ve Surûr, Taha Abdulbâki (1380 h.k.). Ebubekr Muhammed El-Kelâbâzî, *El-Ta'rifü li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf, Hakkahu ve Arefe bi-A'leme ve Kaddeme*. Kahire: yy.
- Mücâhid, Ahmed (1357). *Ahmed Gazâlî, "Mecmu'a-i Âsâr-i Fârsî (Riâale-i Sevânih)*. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-i Tahran.

- Müderri-i Razavî (1354). *Divan-ı Hekim-i Senâ'î-i Gaznevî*. Tahran: İntişârât-i Senâ'î.
- Nazif Muharrem Hoca (1937). *Ruzbihân-i Baklî, Meşrebu'l-Ervâh*. İstanbul: yy.
- Purnâmdârîân, Takî (1375). *Seyri Der Yek Gazel-i Attar: Didar bâ Simurg* (Ç.2). Pejuheşgah-ı Ulûm-i İnsanî ve Mutâla'at-ı Ferhengi, s.196-109.
- Rûhânî, Fevâid (1351). *Şeyh Feridüddin-i 'Attâr-i Nişaburi, İlâhî-nâme*. Tahran: Zevvar.
- Rûşen, Muhammed (1366). *Ebu İbrahim İsmail bin Muhammed Buhari Mustemli, Şerhü't-Ta'arruf li-Mezhebi't-Tasavvuf*, Tahran: İntişârât-i Esâtir.
- Tafazzulî, Takî (1362). *Divan-ı Attar-ı Nişâburî* (Ç.3). Tahran: Merkez-i İntişârât-i 'İlmî ve Ferhengî.
- Ünver, İsmail (M.1998). Heft-Hân TDV İslam Ansiklopedisi, C.17 s.158-159. <https://islamansiklopedisi.org.tr/heft-han> (Erişim tarihi: 10.09.2023).
- Yavuz, Yusuf Şevki (M.2013), "Zünnar" TDV İslam Ansiklopedisi, C.44, s.572-574. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zunnar> adresinden alındı (Erişim tarihi: 03.12.2023).
- Yazıcı, Tahsin (M.1961). *Şemsü'd-din Ahmed Eflâkî, Menakübü'l-'Arifîn* (C.2). Ankara: yy.
- Yılmaz, M. (2013). Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük). Kesit Yay.
- Zerrînkûb, Abdülhüseyn (1362). *Bâ-Kârvân-i Hüлле*. Tahran: İntişârât-i Câvidan.
- Zerrînkûb, Abdülhüseyn (1362). *Yaddaştha ve Endişeha* (Ç.2). Tahran: İntişârât-i Câvidan.